

**ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

ШЕСТОПАЛОВА ЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343.98:343.431

**РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ СЕКСУАЛЬНОЮ ЕКСПЛУАТАЦІЄЮ ДІТЕЙ
В УКРАЇНІ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Науковий керівник – доктор юридичних наук,
ІГНАТЮК Олег Володимирович,
Київський апеляційний суд, слідчий суддя
доктор юридичних наук, професор

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
КНЯЗЄВ Сергій Володимирович,
Голова всеукраїнської професійної спілки МВС
України

кандидат юридичних наук
СТРЕЛЮК Ян Володимирович,
Прокурор Офісу Генерального прокурора
України

Захист відбудеться «24» грудня 2021 р. о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.142.05 ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2

З дисертацією можна ознайомитись у Міжнародному бібліотечно-інформаційному центрі ім. Ярослава Мудрого ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2

Автореферат розісланий «23» листопада 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю. П. Тимошенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У Керівних принципах, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв затверджених Генеральною Асамблеєю ООН 22 липня 2005 р. зазначається, що кожна дитина – це унікальна й така, що має велику цінність, особистість, індивідуальна гідність, особливі інтереси та приватне життя якої повинні бути визнані й перебувати під особливим захистом.

Сексуальна експлуатація дітей є одним із болісних порушень прав і свобод людини. Глобалізація світових процесів, зростаюча взаємозалежність та взаємопов'язаність держав, слабка взаємодія правоохоронних органів, нерівномірність соціально-економічного розвитку окремих регіонів світу, зйомки й поширення порнографічного контенту й можливість заробітку на цьому в Інтернеті, спричинили небачене донині поширення такого ганебного й антигуманного явища. Використання з комерційною чи особистою метою у сексуальних втіхах найбільш незахищених категорій – дітей, визнано одним з найнебезпечніших видів кримінального бізнесу, масштаби розповсюдження якого у більшості країн викликають занепокоєння національних урядів, стурбованість широких верств населення та міжнародної спільноти.

Загальносвітові гуманітарні підходи до охорони статевої свободи та недоторканості людини, а також протидії різним формам її експлуатації закріплено в Загальній декларації прав людини (1948), Декларації прав дитини (1959), Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000), Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (2007) й інших міжнародно-правових актах. За законодавством європейських країн визнано злочинними такі форми сексуальної експлуатації, як звідництво, схилення до проституції, утримання будинків розпусти та розповсюдження порнографії.

Упродовж 2015–2020 років кількість внесених кримінальних правопорушень до Єдиного реєстру досудових розслідувань, передбачених ст. 301–303 КК України збільшується щороку (2015–2017 рр. на 10–15 %, 2018–2020 рр. на 5–7 %). Якщо у 2002 р. було зареєстровано 7 таких злочинів, то у 2020 р. їх кількість зросла до 108 (+150 %). Однак, зазначені цифри не відображають реальних масштабів окресленої проблеми і свідчать лише про той факт, що ця категорія кримінальних правопорушень характеризується високим рівнем латентності й, за даними світових досліджень, співвідноситься сьогодні 1:5. Зокрема, серед всіх виявлених злочинних угруповань абсолютну більшість (96 %) складали організовані групи, а на злочинні організації припадало лише 4 %, з корумпованими зв'язками – 33 (2019 р.: 29); міжрегіональними – 51 (23); транснаціональними – 11 (6); сформованих на етнічній основі – 36 (11), а їх діяльність щодо торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини зросла до 87 (+57 %). Головними країнами призначення для вивезених з України дітей є Росія, Туреччина, Чехія, ОАЕ, Польща, Італія, Ізраїль, Німеччина, Болгарія, Греція та ін.

Проблеми, що постають під час розслідування таких кримінальних правопорушень вже тривалий час перебувають у центрі уваги як науковців, так і практичних працівників.

Теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження складають фундаментальні праці вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячені різноманітним аспектам виявлення та розслідування злочинів, зокрема Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, І. В. Басистої, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, А. М. Кислого, Н. І. Клименко, О. І. Козаченка, В. А. Колесника, О. Н. Колесниченка, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, Є. Д. Лук'янчикова, Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, Д. Б. Сергєєвої, О. Ю. Татарова, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура, О. Г. Яновської та ін.

Деякі криміналістичні проблеми розслідування кримінальних правопорушень проти моральності розглядали у своїх працях О. Ф. Вакуленко, О. І. Гарасимів, М. С. Дмитрієв, А. І. Довгань, В. І. Дубина, О. М. Дуфенюк, О. М. Ємець, В. В. Загамула, О. В. Захарова, С. Г. Кулик, А. І. Кунтій, В. О. Лазарєв, С. І. Марко, Г. М. Мискова, К. Ю. Назаренко, А. А. Небитов, Д. Г. Паляничко, Є. В. Пряхін, Є. Д. Скулиш, М. М. Фарима, О. М. Федик, С. А. Циркун, К. В. Шибанова та інші.

Водночас, результати розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей свідчать про те, що правоохоронні органи не лише обмежені в ресурсному відношенні, а й не озброєні методикою розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії, зокрема поза увагою вітчизняної криміналістичної науки залишилися особливості виявлення фактів сексуальної експлуатації дітей; електронно-цифрові сліди як елемент слідової картини; типізація слідчих ситуацій початкового етапу розслідування; тактика допиту дитини-потерпілої; проведення негласних слідчих (розшукових) дій; призначення окремих видів судових експертиз (судово-психологічної експертизи дитини, комп'ютерно-технічної, портретної) тощо.

Зазначені обставини й зумовили обрання цієї теми дисертації, визначили об'єкт та предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 392/2020), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України № 501/2015), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126); Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.), Тематики наукових досліджень і науково-технічних

(експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454); Загального плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2018–2020 рр. «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» (номер державної реєстрації: 0113U007698).

Тему дисертації затверджено Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» 31 серпня 2015 р. (протокол № 7) та уточнено 31 жовтня 2018 р. (протокол №10).

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є розроблення теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей. Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких *задач*:

- надати характеристику змісту кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей;
- розкрити елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей, виявити кореляційні зв'язки і залежності між її елементами;
- встановити особливості початку досудового розслідування та наукові основи тактики отримання, використання криміналістичної інформації слідчим;
- окреслити типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування та алгоритм проведення слідчих (розшукових) дій (СРД) за їх виникненням;
- запропонувати напрями удосконалення правоохоронних органів України та інших країн у розслідуванні кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей;
- охарактеризувати тактику проведення окремих СРД під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей;
- виявити складнощі в організаційному забезпеченні та практиці тактико-криміналістичного забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) під час розслідування таких кримінальних правопорушень;
- розкрити особливості призначення та проведення судових експертиз у цих кримінальних провадженнях.

Об'єкт дослідження – сексуальна експлуатація як негативне соціальне явище, а також процесуальні відносини, пов'язані з розслідуванням різних її форм.

Предмет дослідження – розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач під час проведення дослідження у комплексі застосовувались загальнонаукові та спеціально-правові методи. Методологічною основою дослідження став *діалектико-матеріалістичний* метод наукового пізнання такого соціально-негативного явища як сексуальна експлуатація. Крім того, використано такі методи: *історико-правовий* – дозволив окреслити теоретичні основи

формування методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей (підрозділ 1.1); *догматичний* – при тлумаченні понятійного апарату дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 3.1, 3.2); *системно-структурний* – при розгляді складових способу підготовки, вчинення та приховування сексуальної експлуатації дитини, характеристики особи злочинця та дитини-потерпілої, слідової картини з виділенням класифікаційних ознак, зв'язків і залежностей між окремими елементами (підрозділи 1.2, 2.2, 3.1); *формальної логіки* – для визначення завдань і напрямів діяльності слідчих в типових слідчих ситуаціях розслідування таких кримінальних правопорушень, формулювання версій (розділи 2–3); *моделювання* – для розроблення рекомендацій щодо тактики проведення СРД та НСРД, використання спеціальних знань (розділ 3); *контент-аналізу* – для опрацювання матеріалів кримінальних проваджень за окремими кількісними та якісними параметрами з подальшою інтерпретацією одержаних результатів (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); *статистичний* – для узагальнення результатів соціологічних досліджень, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, матеріалів слідчої, прокурорської та судової практики, оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення 177 кримінальних справ (завершені провадженням до 2012) та 138 кримінальних проваджень (2015–2020 рр.) за ст. 149, 301–303 КК України з усіх регіонів країни; зведені дані анкетування 207 працівників Національної поліції України у Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Одеській, Харківській областях та містах Дніпрі, Києві й Харкові; статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора України, МВС України, Національної поліції України, Міжнародної організації міграції, громадської організації «Ла Страда-Україна»; слідча та прокурорська практика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним монографічним дослідженням теоретичних та практичних аспектів методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей з урахуванням сучасного стану кримінального процесуального законодавства та правоохоронної діяльності. У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

- розроблено наукові основи комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей в умовах нового кримінального процесуального законодавства, визначено її місце в системі видових (внутрішньовидових) і позавидових методик, а також структуру криміналістичної характеристики, до якої включено такі елементи: спосіб підготовки, учинення та приховування кримінальних правопорушень; обстановка вчинення та слідова картина; відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, злочинні групи та особу дитини-потерпілого (-их);

- обґрунтовано, що з метою виявлення фактів сексуальної експлуатації

дитини або ж готування до вчинення такого кримінального правопорушення, найбільш доцільно та ефективно виявляти: осіб, які вчинили, вчиняють або готуються до вчинення протиправних дій; дітей, щодо яких вчиняють або намагаються вчинити дії сексуального характеру; осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини вчинення кримінального правопорушення; місця, де дітьми надаються сексуальні послуги;

– здійснено розподіл типових слідчих ситуацій, які складаються на початковому етапі розслідування за обсягом і змістом наявної інформації про подію кримінального правопорушення й особу злочинця (підтверджений факт сексуальної експлуатації дитини, особа підозрюваного встановлена та затримана; підтверджений факт сексуальної експлуатації дитини, особа підозрюваного не встановлена; підтверджений факт сексуальної експлуатації дитини, відомості про злочинця є, проте місцезнаходження його не відоме), за джерелами вихідної інформації (досудове розслідування розпочато: а) у зв'язку із заявою батьків, їх законних представників чи інших громадян (родичів); б) після безпосереднього виявлення слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення сексуального насильства) й запропоновано алгоритм проведення процесуальних дій за кожною з них;

– систематизовано організаційні й тактичні особливості проведення СРД (огляд, обшук, допит) та НСРД (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та спостереження за особою, речю або місцем (візуальне спостереження); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з електронних інформаційних систем; контроль за вчиненням злочину) під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей спрямованість та послідовність яких залежать від ситуації розслідування;

удосконалено:

– наукову систематизацію найбільш поширених способів вчинення кримінальних протиправних дій, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дитини в рамках яких розкрито зміст технологій злочинної діяльності, що застосовуються на етапах підготовки, вчинення та приховування таких кримінальних правопорушень;

– класифікацію організованих злочинних груп, діяльність яких спрямована на вчинення: протиправних сексуальних дій щодо дитини або без «прив'язки» до них; різних видів тяжких та особливо тяжких злочинів; інший основний напрямок кримінальної протиправної діяльності, що має значення для виявлення джерел інформації про підозрюваних, обрання тактичних прийомів проведення СРД та НСРД;

– перелік обставин, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей, шляхом включення до їх числа обставин, які характеризують особу дитини-потерпілого;

– рекомендації щодо призначення та проведення судово-медичних

експертиз, судово-психологічної експертизи дитини, комп'ютерно-технічної та портретної експертиз під час розслідування;

дістало подальшого розвитку:

– криміналістичні ознаки особи дитини-потерпілої: стать, вік, місце та умови проживання, місце навчання (роботи), морально-психологічні якості, а також взаємозв'язок з особою злочинця з їх розподілом на підкорюючих, провокуючих та нестійких;

– рекомендації щодо організації і планування розслідування цього виду кримінальних правопорушень відповідно до визначених версій (стосовно події, що відбулася та особи злочинця (яка на момент виявлення кримінального правопорушення відома чи невідома)), характеру і черговості проведення для їх перевірки СРД та НСРД, а також з урахуванням обставин, що підлягають встановленню та доказуванню у типових слідчих ситуаціях, які виникають на різних етапах розслідування;

– наукове бачення організації і тактики проведення слідчими підрозділами Національної поліції України спільно з правоохоронними органами інших держав окремих СРД (огляду місця події, допиту, обшуку) та інших процесуальних дій (розшуку, арешту, конфіскації майна) у межах виконання запитів про міжнародну правову допомогу у провадженнях про кримінальні правопорушення пов'язані з сексуальною експлуатацією дітей;

– тактичні особливості проведення огляду; допиту дитини-потерпілої, втягнутої у сексуальну експлуатацію; обшуку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації впроваджено та надалі може бути використано у:

науково-дослідній роботі – під час проведення подальших загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на розвиток криміналістики та кримінального процесу (акт Національної академії внутрішніх справ від 15 липня 2021 року);

практичній діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України – у процесі розроблення та вдосконалення відомих нормативно-правових актів, методичних розробок з питань розслідування кримінальних правопорушень проти моральності, а також під час проведення занять у системі службової підготовки слідчих підрозділів ((акт впровадження Головного управління Національної поліції у Київській області від 27 квітня 2021 року);

освітньому процесі – під час підготовки лекцій, методичних рекомендацій і дидактичних матеріалів з навчального курсу «Криміналістика», підготовці освітніх програм, навчальних і практичних посібників, підручників, курсів лекцій (акт Навчально-наукового інституту права ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 23 лютого 2021 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані у дослідженні, доповідалися та оприлюднені у виступах автора на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних

конференціях, зокрема:

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 8 наукових публікаціях, серед яких п'ять статей – у виданнях, що включені МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у міжнародному науковому виданні, а також у 3 тезах, що опубліковані у збірниках доповідей науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (302 найменування на 33 сторінках) та додатків на 14 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінок, із яких обсяг основного тексту – 186 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, надано відомості щодо шляхів і форм їх упровадження; наведено характеристику апробацій і публікацій дисертанта, у яких відображено основні положення роботи, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретичні основи дослідження та криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Поняття та зміст кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей»* проведено класифікацію кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей. Доведено, що такі предмети як дитяча порнографія свідчать про здійснення не одного виду кримінального правопорушення, а тягнуть за собою й інші кримінальні правопорушення, зокрема, розбещення неповнолітніх, зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом тощо. Відповідно до цього: а) виділено відповідний тип кримінальних правопорушень, а саме – кримінальні правопорушення проти основ суспільної моралі у сфері статевої недоторканності дітей, до яких віднесені суспільно небезпечні діяння передбачені ст. 149, 301–2, 302, 303 КК України, а також інші предикатні кримінальні правопорушення проти статевої свободи та недоторканості особи (ст. 152, 153, 154, 155, 156, 156–1 КК України) й проти моральності (301, 301–1 КК України); б) у примітці до ст. 149 КК України, поряд з іншими видами експлуатації людини, запропоновано законодавчо закріпити таке визначення сексуальної експлуатації дитини – використання сексуальних послуг чи сексуальності малолітньої або неповнолітньої дитини з її згоди чи проти її волі з метою одержання прибутку, або задоволення сексуальних потреб третіх осіб або власних сексуальних потреб.

Наголошено на комплексному характері методики розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей,

оскільки очевидний її тісний взаємозв'язок як з видовими (кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи, статевої свободи та статевої недоторканості, моральності) і підвидовими методиками розслідування (експлуатація дітей, дитяча порнографія), так і з методикою розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами. Специфічний характер цієї методики виявляється в тому, що в ній акумулюються як рекомендації загального характеру, представлені у видових методиках, так і конкретні рекомендації, що враховують особливості розслідування саме таких діянь.

У підрозділі 1.2 *«Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей»* встановлено, що основними елементами такої характеристики є: спосіб підготовки, учинення та приховування кримінальних правопорушень; обстановка вчинення, слідова картина; відомості про осіб, злочинні групи та особу (осіб) потерпілого (потерпілих).

Спосіб є повноструктурним елементом, що включає в себе весь комплекс дій злочинців по підготовці, вчиненню та приховуванню слідів злочинного діяння, які охоплюються єдиним злочинним мотивом (92 % опитаних слідчих). Основним елементом підготовки до вчинення таких кримінальних правопорушень є дії спрямовані на пошук потенційних потерпілих, тобто дітей, з метою втягнення останніх у сексуальну експлуатацію, зокрема, для зйомки відео та фотоматеріалів порнографічного характеру. Пошук потенційних потерпілих здійснюється шляхом цілеспрямованого пошуку (74 % вивчених кримінальних проваджень), або висунення різноманітних пропозицій, створення відповідних умов та ситуацій, за яких діти, самостійно звернуться до суб'єктів злочинної діяльності (26 %).

Типовими способами вчинення є усі форми сексуальної експлуатації, зокрема: використання дітей в порнобізнесі (15 %), задля наживи (83 %), або задоволення власних сексуальних потреб (17 %), яким передують дії з усиновлення (удочеріння), втягнення у злочинну діяльність, примусова праця (8 %), або рабство (1 %). Аналіз кримінальних проваджень засвідчив, що сексуальна експлуатація дітей вчиняється з використанням обману (15 %), шантажу (7 %), уразливого стану дитини (34 %), батьками, усиновлювачами (18 %); із застосуванням насильства (9 %), або погрозою застосування насильства (6 %); іншим шляхом (переконання, вмовляння тощо) (20 %).

Важливим джерелом криміналістичної інформації у кримінальних провадженнях щодо сексуальної експлуатації дітей є слідова картина, яку складають: матеріальні, ідеальні та електронно-цифрові сліди. Матеріальні сліди розподілено залежно від природи або локалізації сліду (сліди-відображення, предмету, документи, речовини, залишені на дитині, на місці події). Носіями ідеально-слідової інформації є особи, які безпосередньо вчиняють кримінальне правопорушення, їх близьке оточення, особи, що умисно надають допомогу, або сприяють злочинній діяльності (31 % опитаних слідчих); діти, їх батьки, близькі родичі, друзі, вчителі, однокласники чи одногрупники, інші особи, які входять до вузького кола спілкування потерпілих

і знаходяться з ними в довірливих відносинах (50 %); свідки (особи, які внаслідок своєї професійної або іншої діяльності знайомі зі злочинцями та дітьми (таксисти, адміністратори саун, готелів, фотостудій тощо) (29 %). Електронно-цифрові сліди розподілено на дві групи: сліди, що виникають внаслідок користування ресурсами мережі Інтернет (веб-сайтами, соціальними мережами), серед яких, переважають: IP-адреси; акаунти в соціальних мережах та спеціалізованих інтернет-ресурсах, за допомогою яких, здійснюється виготовлення відеопродукції порнографічного характеру шляхом прямої трансляції (демонстрування) у режимі реального часу; поштові скриньки, з яких здійснювалося листування та передача порнографічних предметів; транзакції про перерахування грошових коштів за отриману продукцію порнографічного характеру (74 %) та сліди, що виникають внаслідок користування засобами мобільного зв'язку (67 %).

На основі вивчення кримінальних проваджень встановлено, що вікову групу злочинців становлять особи чоловічої статі (62 %), віком 35–50 років (44 %) та 25–35 років (26 %), жителі міст (62 %), які здебільшого добре обізнані з інтернет-технологіями, способами заробітку в мережі Інтернет та системами телекомунікацій, ніде не працюють і не навчаються (19 %). Значну частину сексуальної експлуатації дітей учинено у складі груп (50 %), зокрема організованими групами (33 %) та злочинними організаціями (18 %). Злочинні організації приховані легально створеними суб'єктами господарювання з ієрархічною побудовою (замовник, організатор, вербувальник, перевізник, диспетчери, охоронці, водії тощо), як правило, тривалим терміном функціонування при незмінному складі вищих керівників і поетапному оновленні виконавців середньої та низової ланок.

У залежності від правового статусу жертв-дітей розподілено на групи: 1) діти безпритульних батьків, осіб без визначеного місця проживання, циган (33 %); 2) діти, що були залишені батьками, або батьки яких були позбавлені батьківських прав, і які знаходились на утриманні дитячих будинків або інтернатів (24 %); 3) діти, які виховувались в малозабезпечених (часто багатодітних) сім'ях, де батьки зловживали алкоголем або вживали наркотичні засоби (23 %); 4) діти, із середньо-забезпечених сімей, члени якої з морально-етичної сторони характеризуються позитивно (19 %). Діти першої та третьої груп, зазвичай, можуть передаватися за грошову винагороду для занять порнографією і проституцією. Діти другої групи потрапляють у сексуальне рабство через механізм усиновлення (удочеріння). Діти четвертої групи – піддані батьками (одним із батьків таємно від іншого) у сексуальну експлуатацію, задля наживи, або для задоволення сексуальних потреб.

Розділ 2 «Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Особливості початку досудового розслідування та наукові основи тактики отримання, використання криміналістичної інформації слідчим»* вивчення кримінальних проваджень цієї категорії показало, що приводами для внесення відомостей до ЄРДР є: виявлення

слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149, 301–303 КК України (77 %); за заявою батьків, законних представників чи інших громадян (родичів) (12 %); інше (1 %).

На початковому етапі розслідування доведена обов'язковість встановлення події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України), зокрема: факт учинення сексуальної експлуатації (дій сексуального характеру) або вербування дитини; коло осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення (прізвище, ім'я, по батькові, рік, місяць, день і місце народження, громадянство, національність, освіта, сімейний стан, наявність судимості, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання, стан здоров'я, рівень її фізичного і розумового розвитку, наявність співучасників у сексуальній експлуатації, форма їх співучасті); мотив та мета вчинення кримінального правопорушення; обставини укладання домовленостей щодо сексуальної експлуатації дитини (передачі у сексуальне рабство); час, місце та спосіб вербування, передача чи одержання дитини; умови оплати цноти дитини та кількості днів з надання сексуальних послуг (грошові кошти, транспортний засіб, нерухоме майно, певні послуги тощо), час, місце, сума та спосіб здійснення оплати (готівка, банківський переказ); вік потерпілої дитини (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та загального розвитку дитини; вид та умови сексуальної експлуатації дитини, її наслідки (шкоди фізичному чи психічному здоров'ю дитини), чи застосовувались погрози та нанесення тілесних ушкоджень до дитини (вид, характер, ступінь).

У підрозділі 2.2 «Типові слідчі ситуації, завдання, та тактичні засоби їх вирішення» з урахуванням результатів проведеного емпіричного дослідження виокремлені такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: 1) досудове розслідування розпочате у зв'язку із заявою батьків, їх законних представників чи інших громадян (родичів) (61 %): а) звернення відбулося через значний проміжок часу після того як сексуальна експлуатація вже відбулася і дитині-потерпілій власними силами чи з допомогою інших осіб (без втручання правоохоронних органів) вдалося визволитися; б) звернення до правоохоронного органу близьких осіб (або громадян) про зникнення дитини за умов, що свідчать про вербування, сексуальну експлуатацію чи дії сексуального характеру із застосуванням насильства, або повідомлення громадянами про підозрілі факти, які можуть свідчити про такі злочинні дії; 2) досудове розслідування розпочато після безпосереднього виявлення слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149, 152–156–1, 301–303 КК України: а) ознаки сексуальної експлуатації дітей встановлено внаслідок затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, під час або відразу після вчинення злочинних дій; б) ознаки сексуальної експлуатації дітей встановлені під час розслідування інших кримінальних правопорушень, зокрема, пов'язаних із викраденням осіб, трудовою експлуатацією дітей тощо;

Типові слідчі версії, що висуваються під час розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей, стосуються двох основних напрямів: 1) події, що відбулася: має місце беззаперечний факт сексуальної експлуатації дитини; виявлено лише один з епізодів злочинної діяльності, що пов'язаний з діями сексуального характеру щодо дитини; має місце сексуальна експлуатація, пов'язана зі вчиненням іншого кримінального правопорушення, зокрема торгівля внутрішніми органами; факт сексуальної експлуатації дітей відсутній, має місце вчинення іншого кримінального правопорушення, зокрема трудова експлуатація, або інші дії, пов'язані із неналежним виконанням обов'язків щодо виховання дитини; 2) особи злочинця (яка на момент виявлення кримінального правопорушення відома чи невідома): кримінальне правопорушення учинено окремим громадянином чи злочинною групою; кримінальне правопорушення учинено раніше несудимою чи судимою особою; кримінальне правопорушення учинено громадянином України, особою без громадянства чи іноземцем.

У підрозділі 2.3 «Взаємодія правоохоронних органів України та інших країн у розслідуванні кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей» обґрунтовано важливе значення співробітництва правоохоронних органів на рівні декількох держав. Висвітлено специфіку організації взаємодії слідчих Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав через Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції МВС України і Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України, Офіс Генерального прокурора України.

Важливе значення має зберігання та передання речових доказів і документів (ст. 549 КПК України), яке здійснюють на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги. Таке передання може відбуватися й за умови видачі особи (екстрадиції), стосовно об'єктів, які додають на виконання відповідного клопотання. Аргументовано перспективність створення та функціонування міжнародних слідчих груп (в Україні використовують лише міжнародну правову допомогу під час проведення процесуальних дій), що сприятиме забезпеченню пришвидшеного й об'єктивного досудового розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних з сексуальною експлуатацією дітей, ефективному пошуку коштів і майна підозрюваних, екстрадиції, наданню доказів та інших матеріальних об'єктів і документів, забезпеченню можливості безпосереднього спілкування слідчого з учасниками процесу. Попри обмеженість вітчизняного практичного досвіду з цього питання, проведення розслідування спільними слідчими групами має істотно підвищити ефективність практичної діяльності в таких кримінальних провадженнях (74 % опитаних слідчих).

Передумовою успішної взаємодії держав у процесі розслідування сексуальної експлуатації дітей на міждержавному рівні має стати оперативне виявлення, закріплення слідів кримінального правопорушення, збирання необхідних доказів. Серед форм і методів у режимі спрощеного надання взаємної правової допомоги в таких кримінальних провадженнях слід виокремити:

проведення таємних розслідувань працівниками поліції, які діятимуть під прикриттям або за вигаданими прізвищами; використання технологій відеоконференцзв'язку; проведення транскордонних обшуків і вилучення інформації, переданої через телекомунікаційні мережі; створення міжнародних слідчо-оперативних груп для спільного проведення процесуальних дій на території декількох країн.

Розділ 3 «Організація і тактика збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо сексуальної експлуатації дитини» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів»* розглянуто такі першочергові СРД як огляд, допит, обшук.

Огляду підлягають місця утримання, переховування, або експлуатації дитини; приміщення установи, де здійснювалися вербування дітей; транспортні засоби; місця затримання підозрюваних осіб; місцевість або приміщення поза місцем події, з метою виявлення додаткових слідів кримінального правопорушення, злочинця та інших речових доказів, з'ясування обстановки місця події, що сталася та обставин, що мають значення для розслідування.

Особливістю проведення огляду місця події є огляд і вилучення речей підозрюваного та потерпілої (го), комп'ютерної техніки, інших матеріальних носіїв інформації, засобів фото- та відеофіксації, які використовувалися під час учинення протиправних дій та містять продукцію порнографічного характеру. Під час проведення огляду комп'ютерної техніки та електронних носіїв інформації передусім оглядаються робочі папки комп'ютерної техніки та носії інформації з метою виявлення предметів порнографічного характеру, а також листування в соціальних мережах та поштових скриньках, транзакції в електронних гаманцях, через які правопорушники отримують оплату від збуту продукції, а також операції з переведенням коштів здобутих злочинним шляхом у криптовалюту.

Виокремлено особливості проведення допиту дитини, яка потерпіла від сексуальної експлуатації. Під час підготовки та проведення такої СРД слідчий обов'язково повинен враховувати вікові особливості та ретельно підготуватися до допиту, зокрема: обрати місце й обстановку для допиту дитини дошкільного віку (удома, у дитячому закладі, у «зеленій кімнаті»), тобто там, де дитина відчуватиме себе в безпеці й не там, де вона зазнала шкоди; встановити психологічний контакт; з'ясувати, в якому емоційному стані перебувала дитина на момент сприйняття подій (чи була, зокрема, налякана, схвильована тощо); звернутися до фахівців (вихователя, психолога), які мають досвід роботи з дітьми певної категорії, щоб краще підготуватися до проведення допиту; зокрема, підготувати перелік питань та проконсультуватися з компетентним фахівцем – чи будуть питання зрозумілими для дитини; підготувати наочний матеріал (іграшки, макети, фотографії, малюнки тощо), тому що дитині іноді легше показати, ніж сказати; підготувати відеокамеру, мікрофон для зйомки.

При вирішенні питання про обрання педагога або психолога, яких планується залучити як учасників допиту неповнолітнього потерпілого, слідчий повинен, враховувати особу неповнолітнього потерпілого, його психологічний

стан, а також можливість залучення педагога, з яким у потерпілого склалися довірчі стосунки і в присутності якого він почуватиме себе вільно та не буде соромитися розповідати про вчинене відносно нього кримінальне правопорушення (це може бути класний керівник, будь-який інший шкільний вчитель, керівник гуртка, який колись відвідувала дитина тощо). Якщо ж такого педагога немає, то слідчому краще залучити для проведення допиту кваліфікованого психолога, який не знайомий з потерпілим. Такий підхід дозволить уникнути ситуацій, за яких дитина буде викривляти свої показання або ж приховувати факти чи обставини, що матимуть значення для розслідування, з метою створення позитивного враження про себе, або ж навпаки буде вести себе демонстративно зухвало і відмовиться надавати показання.

На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень здійснено розподіл типових слідчих ситуацій під час проведення обшуку, зокрема: а) залежно від присутності особи, житло чи інше володіння якої обшукується (обшук у присутності або відсутності особи, житло чи інше володіння якої обшукується, та яка підозрюється у вчиненні сексуальної експлуатації); б) залежно від наявності фактора протидії органам досудового розслідування (добровільна видача або відмова від видачі об'єктів пошуку, вказаних в ухвалі слідчого судді; бажання видати частину об'єктів, щоб запобігти виявленню та вилученню інших об'єктів, що доводять причетність до вчинення інших кримінальних правопорушень (наприклад, холодна та вогнепальна зброя, наркотичні засоби, підроблені документи тощо); бажання видати тільки частину об'єктів, щоб уникнути виявлення більш значної частини (наприклад, грошей, отриманих від сексуальної експлуатації)); в) залежно від лінії поведінки особи, житло чи інше володіння якої обшукується, слідчі ситуації активної допомоги (характерна добровільна видача об'єктів), нейтральної поведінки (характерна відмова від спілкування з працівниками поліції, особа демонструє свою байдужість) та активної протидії (характерні дії, що перешкоджають пошуковим діям, особа не виконує законних вимог працівників поліції, зневажливо висловлюється, знищує об'єкти, що можуть бути доказами); г) залежно від способу зберігання об'єкта пошуку (об'єкт пошуку сховано у сейфах, тайниках, у недоступних місцях; зберігається відкрито без будь-яких змін якостей; видозмінено або знищено).

У підрозділі 3.2 «Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів» успішне виявлення та розслідування фактів сексуальної експлуатації дітей, які характеризуються високим рівнем латентності, а також використанням злочинцями сучасних інформаційних технологій під час підготовки та вчинення кримінального правопорушення, як правило, є неможливим без застосування НСРД, що дають змогу отримати окремі фактичні дані й забезпечити ефективність та результативність проведення процесуальних дій під час доказування.

У кримінальних провадженнях досліджуваної категорії доцільно проводити такі НСРД: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та спостереження за особою, річчю або місцем (візуальне спостереження); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого

володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з електронних інформаційних систем; контроль за вчиненням злочину – здійснюється у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється сексуальна експлуатація або інші дії направлені проти статевої недоторканності дитини. Особливістю досліджуваної категорії кримінальних правопорушень є те, що у межах одного кримінального провадження доцільно проводити комплекс НСРД (підтвердили 63 % опитаних респондентів).

Виокремлені типові проблемні моменти, що виникають при використанні результатів НСРД для організації і тактики збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо сексуальної експлуатації дитини: протокол про проведення НСРД складений не в день їх проведення (19 %); затяжна (на практиці) процедура розсекречування матеріальних носіїв інформації про НСРД (18 %); традиційні відмови зняти гриф секретності з ухвал слідчих суддів про надання дозволу на проведення НСРД (17 %); невідповідність протоколів про проведення НСРД інформації на матеріальних носіях (15 %); незацікавленість з боку оперативних працівників у якісному проведенні НСРД (12 %); підписання протоколу про проведення НСРД іншими оперативними співробітниками, які фактично цих дій не проводили (5 %).

У підрозділі 3.3 «Призначення та проведення судових експертиз» вивчення матеріалів кримінальних проваджень засвідчило, що до проведення СРД під час розслідування таких кримінальних правопорушень залучали: судово-медичного експерта або лікаря (82 %), педагога, психолога (75 %), кіберфахівців (48 %).

У кримінальних провадженнях розпочатих за фактом сексуальної експлуатації дітей проводяться такі види судових експертиз: почеркознавча (рукописні тексти, вилучені під час обшуку чи огляду (боргові та інші розписки, договори з підписами, робочі записи обліку грошових коштів, здобутих злочинним шляхом тощо); документів (які посвідчують особу, дають право на перетин кордону, проїзні документи; договори про працевлаштування; установчі документи фіктивних фірм, бюро тощо)); трасологічна, дактилоскопічна (сліди, залишені дітьми під час їх викрадення та/або перевезення, вилучені під час огляду, обшуку транспортних засобів, приміщень; сліди невстановлених співучасників злочину, залишені на документах, інших предметах); фототехнічна (фотознімки, кінофільми та відеозаписи, які містять відображення сексуальної експлуатації дитини, зокрема у порнобізнесі; фото- та кіноапаратура, фотознімки, кінофільми, фото- та кіно матеріали, вилучені під час огляду, обшуку); відео-, звукозапису (оригінальна фонограма запису розмов, зокрема висловлених погроз насильством, шантажу, обману дитини, а також виготовлені матеріали порнографічного характеру; оригінальний пристрій, яким фонограма зафіксована, додаткове обладнання); молекулярно-генетична (ідентифікація конкретної особи на основі генетичної інформації, що є в біологічних частинках – шматочках шкіри, а також у рідинах – сперми, слині, крові, поту з метою встановлення особливостей механізму вчинення кримінального

правопорушення й перевірки версії щодо взаємозв'язку матеріальних об'єктів на місці події з її учасниками); комп'ютерно-технічна; статевих станів (у випадках коли сексуальна експлуатація дитини полягала не лише у примушуванні до вступу у статевий зв'язок, оголенні тощо, але і у випадках примусової вагітності, або примусовому перериванні вагітності); тілесних ушкоджень (дитини, до якої застосовувалось дії сексуального характеру поєднані з нанесенням тілесних ушкоджень); психологічна експертиза (встановлення факту використання уразливого стану дитини, оцінки показань малолітніх, дітей-потерпілих).

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації на основі дослідження комплексу питань, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей, сформульовані наукові положення та одержані результати, що у сукупності спрямовані на вирішення важливого наукового завдання в галузі криміналістичної методики й містить практичні рекомендації щодо збирання доказів у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, зокрема:

1. Діти є особливою категорією жертв сексуальної експлуатації як найбільш незахищений і уразливий соціальний прошарок суспільства, а значна кількість таких кримінальних правопорушень залишається латентною, у зв'язку з тим що, діти швидко адаптуються до умов експлуатації, сприймають їх як належні, рідко чинять опір злочинцям і не звертаються за допомогою до правоохоронних органів, або громадськості; не мають можливості дати повні і об'єктивні показання про дії злочинців в силу свого розвитку (діти дошкільного віку, немовлята).

Визначено чотири види сексуальної експлуатації дітей, серед яких: 1) секс задля виживання – вид експлуатації, коли діти не мають можливості задовольнити свої основні потреби (наприклад, отримати їжу) в інший спосіб, який є соціально прийнятним; 2) амбіційна проституція – коли проституція є засобом для досягнення вищого економічного і соціального статусу та мотивується бажанням належати до певної групи; у цьому випадку секс продається за гроші або модні чи коштовні речі; 3) спонсорство – надання сексуальних послуг в обмін на довготривалу фінансову підтримку, яка надається «спонсором» (який може сплачувати за оренду житла, навчання тощо); 4) комерційний кіберсекс – поширення фото та відео (на яких дитина роздягнена або у нижній білизні), обмін текстовими повідомленнями або повідомленнями через Інтернет сексуального змісту за плату або інші види винагороди (наприклад, поповнення рахунку мобільного телефону).

2. До криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей необхідно віднести такі структурні елементи: а) спосіб як система дій, спрямованих на підготовку, вчинення і приховання цих кримінальних правопорушень з притаманними їй слідами вчиненого, детермінована умовами зовнішнього середовища та обрана

злочинцем (-ями) з урахуванням жертви злочинного посягання – дитини. За способом протиправного впливу сексуальна експлуатація дітей може вчинятись з використанням обману, шантажу, уразливого стану, застосуванням (погрозою застосування) насильства щодо дитини, нерідко використанням винним матеріальної чи іншої залежності. Залежно від мети, сексуальну експлуатацію дітей розподілено на таку, що здійснюється з метою одержання прибутку, для задоволення сексуальних потреб суб'єкта (інших осіб) та змішану; б) обстановка вчинення – обумовлена знівелюванням ролі морально-етичних цінностей в суспільстві, поширенням алкоголізму, наркоманії, несприятливою обстановкою в сім'ях, домашнім насильством й нерідко психічними хворобами одного із подружжя; в) слідова картина – джерела криміналістично значущої інформації (матеріальні, ідеальні та електронно-цифрові сліди кримінальних правопорушень) про подію кримінального правопорушення, спосіб вчинення, особу злочинця та особу дитини-потерпілої; г) особа злочинця, включаючи структуру організованих злочинних угруповань, розподіл ролей між співучасниками, методи втягування у злочинну діяльність інших осіб, що має важливе значення для роботи Національної поліції; д) дитина-жертва – діти жіночої статі (90 %), віком від 10 до 14 років (57 %) та від 5 до 10 років (32 %). Особи від 14 до 18 років становлять 19 % та до 5 років – 9 %, з легковажною (61 %) та провокуючою (18 %) поведінкою.

3. Виявлення фактів сексуальної експлуатації дитини повинно здійснюватися слідчим спільно з працівниками інших підрозділів правоохоронних органів України за умови тісної взаємодії з державними органами та установами, зокрема службами у справах дітей, закладами соціального захисту дітей, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, закладами освіти та охорони здоров'я. З метою отримання інформації про факти сексуальної експлуатації або ж про готування до вчинення таких кримінальних правопорушень, найбільш доцільно та ефективно виявляти осіб, які вчинили, вчиняють або готуються до вчинення кримінальних правопорушень; осіб, яких втягнули або намагаються втягнути у сексуальну експлуатацію; осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини вчинення кримінального правопорушення; місця, де дітьми надаються сексуальні послуги. При цьому особливої уваги з боку правоохоронних органів потребують діти, які перебувають у складних життєвих обставинах; учні навчальних закладів, які систематично пропускають заняття без поважних причин; діти, поведінка яких свідчить про різку зміну інтересів, кола спілкування, в яких з'явилися значні суми вільних готівкових коштів, а також ті, які обговорюють серед однолітків теми сексуального характеру, проблеми проституції або ж висвітлюють вказану тематику на своїх сторінках у соціальних мережах; неповнолітні, яких було притягнуто до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 181-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Заняття проституцією».

4. Формування типових слідчих ситуацій та алгоритмів їх вирішення має фундаментальне значення для побудови методики розслідування. На основі емпіричних даних виділено і систематизовано типові слідчі ситуації

початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей, зокрема: а) залежно від повноти інформації для криміналістичної характеристики ті, які: характеризують обстановку вчинення кримінального правопорушення, залежать від місця та часу вчинення кримінального правопорушення, його слідової картини; виникають як результат отриманої інформації від дитини; виникають залежно від позиції підозрюваного під час досудового розслідування; б) залежать від наявної інформації: досудове розслідування розпочато після безпосереднього виявлення слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149, 152–156–1, 301–303 КК України (39 % кримінальних проваджень); досудове розслідування розпочате у зв'язку із заявою батьків, їх законних представників чи інших громадян (родичів) (61 %).

5. При розслідуванні кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей слідчий взаємодії з оперативними працівниками, правоохоронними органами зарубіжних країн та міжнародними організаціями (64 % кримінальних проваджень). Взаємодія слідчих та працівників оперативних підрозділів Національної поліції України починається зі спільного планування під час чого вирішуються питання як процесуального, так й оперативно-розшукового характеру, узгоджується тактика проведення процесуальних дій. Обрання форми міжнародної взаємодії зумовлене характером слідчої ситуації, безпосередньо залежить від слідчого й реалізується за його ініціативою та під процесуальним контролем прокурора.

Виокремлено напрями підвищення ефективності взаємодії слідчих Національної поліції з уповноваженими органами інших країн з питань, що належать до сфери діяльності Інтерполу (моніторинг кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей, організація міжнародного розшуку, виконання кримінально-процесуальних дій у провадженнях про такі кримінальні правопорушення) та Європолу (у межах реалізації Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво (2010)), інших міжнародних організацій і структур, з якими співпрацює МВС України (Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародна організація праці та ін.).

6. Серед засобів криміналістичної тактики особливе місце належить тактичним прийомам, вибір та визначення черговості застосування яких залежить від спрямування конкретної СРД чи її окремих етапів; завдань, які бажає досягти слідчий; слідчої ситуації, у якій її проводитимуть. Однак, незважаючи на те, що проведення СРД під час збирання доказів у кримінальному провадженні є винятково важливим заходом, такі СРД як огляд, допит та обшук, які проводяться у 100 % кримінальних провадженнях щодо сексуальної експлуатації дітей, потребують особливого тактико-криміналістичного забезпечення, а саме в частині структури та послідовності їх проведення. Тому тактику проведення СРД було розглянуто відповідно до стадій: підготовки; безпосереднього проведення; фіксації ходу і результатів;

оцінки отриманих результатів та визначення їх місця і значення в системі доказової інформації у кримінальному провадженні.

7. Запровадження в кримінальному процесуальному законодавстві інституту НСРД та обумовлені ним зміни і доповнення до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992) мають особливе значення, адже організація таких дій пов'язана зі створенням належних оперативних умов їх проведення під час розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей. Важливою проблемою, яка потребує врегулювання, є процесуальне визначення переліку НСРД, при проведенні яких використовуються оперативно-технічні засоби негласного отримання інформації. Якщо необхідність використання технічних засобів негласного отримання інформації у НСРД у більшості з них не викликає сумніву, то можливість їх використання у дії «Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи» потребує пояснення. Така можливість визначається метою цієї НСРД, а саме: виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування; виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину; виявлення осіб, які розшукуються; встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

8. Отримання інформації доказового або орієнтуючого характеру, яка дозволить визначити подальші напрями розслідування та допоможе прийняти процесуальні рішення під час розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей нерідко є неможливим без застосування спеціальних знань, найбільш поширеною формою використання яких є призначення та проведення судових експертиз, зокрема, йдеться перш за все про такі: комп'ютерно-технічна (98 %); психологічна (92 %); експертиза тілесних ушкоджень (98 %) та статевих станів (98 %); почеркознавча (74 %); трасологічна; дактилоскопічна (80 %); фототехнічна (77 %); відео-, звукозапису (69 %); матеріалів, речовин та виробів (39 %); молекулярно-генетична (28 %).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шестопалова Я.В. Правові засади протидії сексуальній експлуатації дітей в контексті міжнародних стандартів забезпечення прав людини. Юридична наука. 2020. №6. С. 145-149.

2. Шестопалова Я.В. Поняття та зміст сексуальної експлуатації дітей. Юридична наука. 2020. №7. С. 201-204.

3. Шестопалова Я.В. Спосіб вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей в Україні. Юридична наука. 2019. №12. Том 2. С. 233-238.

4. Шестопалова Я.В. Криміналістична характеристика особи-злочинця та жертви злочинного посягання у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із

сексуальною експлуатацією дітей. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Випуск 2. Том 2. С. 291-295.

5. Shestopalova Ya.V. Foreign Experience in Combating Sexual Exploitation of Children. *European Reforms Bulletin scientific peer-reviewed journal*. 2021. No. 3. P. 134–139.

6. Шестопалова Я.В. Типові способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей в Україні. Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 17–18 липня 2019 р.). – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 22–24.

7. Шестопалова Я.В. Правові засади протидії сексуальній експлуатації дітей в Україні. Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 12–13 серпня 2020 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 27–29.

8. Шестопалова Я.В. Поняття та зміст сексуальної експлуатації дітей. Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у XXI сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 17–18 лютого 2021 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 55–56.

АНОТАЦІЯ

Шестопалова Я.В. Розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, 2021.

У дисертації розроблено наукові основи комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей в умовах нового кримінального процесуального законодавства, визначено її місце в системі видових методик, а також структуру криміналістичної характеристики, до якої включено такі елементи як спосіб підготовки, учинення та приховування кримінальних правопорушень; обстановка вчинення та слідова картина; відомості про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, злочинні групи та особу дитини-потерпілого (-их) з урахуванням сучасного стану кримінального процесуального законодавства та правоохоронної діяльності. Досліджено проблемні аспекти виявлення та початку досудового розслідування

кримінальних проваджень щодо сексуальної експлуатації дитини. Виокремлено типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування. Визначені можливості взаємодії правоохоронних органів України та інших країн в процесі розслідування. Розкрито особливості тактико-криміналістичного забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування й проаналізовано особливості призначення і проведення судових експертиз.

Ключові слова: дитина, сексуальна експлуатація, дитяча порнографія, проституція, криміналістична характеристика, розслідування, слідча ситуація, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія, експертиза.

АННОТАЦІЯ

SUMMARY